

Peter Hübner

Mennyi építészetre van szüksége az embernek?

■ Mennyi építészetre van szüksége az embernek? Ez a kérdés régóta foglalkoztat, újra meg újra előkerül, amikor az „embernek szánt építészet” általános témája van napirenden. Megpróbáljuk kifejteni, mi mindent is tudunk általánosságban az emberről és házáról, megvizsgáljuk a hasznosság kérdését nemcsak a használat, de a rászorultság szempontjából is, és természetesen annak is utánajárunk, hogy egyáltalán mi fán terem az építészet. Végül remélhetőleg mindnyájan valamivel többet fogunk tudni, hiszen az embernek szüksége van házra. Talán kicsit zavaró lehet az a tény, hogy az építészet nem mindig elégti ki ezt a szükségletet, különösen akkor, ha az építészeti folyóiratokban megjelenő jóformán minden újabb publikáció az embert magát zavaró, csupán mellékes elemként kitagadja az építészetből.

Az első kérdés tehát így hangzik: „Mi is az ember?” Josef H. Reichholf *Az emberé válás rejtvénye* című könyvében szemléletesen, nagy földtörténeti összefüggésekbe ágyazva írja le az emberi faj fejlődését, különös tekintettel az Afrikából való elvándorlás okaira. Leírja, hogy az ember felegyenesedett, járásának és látásának fejlődése folytán messziről észre tudta venni az elyengült savannai vadállatokat, hosszú lábain azokat gyorsan utol is kellett érnie, amit annál könnyebben megtehetett, minél inkább elveszítette testszőrzetét. Így tehát 40 000 évvel ezelőtt már mindene megvolt ahhoz, hogy az „Édenkertben” élvezze az életet.

Ekkor azonban a klímaváltozások nyomán a nedves levegővel együtt megjelent a cecelégy, az ember pedig rákényszerült, hogy a rovarcsípések ellen – amennyire lehet – állati bőrökkel igyekezzen betakarózni, vagy inkább elvándoroljon. Reichholf szerint ez lehetett a bibliai „kiűzés a Paradicsomból”, amelyről többek között ezt mondja az Írás: „orcád veritékével egyed a te kenyeredet”. A Paradicsomból kiűzve az ember sokkal ridegebb világban találta magát, mint amilyen az afrikai Nagy-hasadékvölgy volt. „Mezítelen” lévén immár védekeznie kellett a rideg

éghajlat ellen: oltalmat a ruházat és a barlang, a kunyhó, majd végül a ház nyújtott neki. Hogy létezett-e „ősház”, ez a kérdés sok kutatót foglalkoztatott, közöttük olyan humánológusokat, viselkedéskutatókat is, mint Hermann Schiefenhövel vagy Bernd Lötsch (mindketten Konrad Lorenz tanítványai), akik a nemzetközi kutatásokkal összhangban úgy vélik, ősházról nem, hanem csakis az otthonteremtés emberi ősképeességéről beszélhetünk.

Azt hiszem, ez nemcsak ősképeesség, hanem ősi igény is, miként erről meggyőződhetünk, ha megfigyeljük, hogyan játszadoznak a kisgyerekek. Az imént említett házépítő képességnek köszönhetően az ember képes volt magának házat építeni a legszélsőségesebb körülmények között is: forró és száraz vagy nyirkos és meleg éghajlat alatt éppúgy, mint fagyos hidegben, és ezzel a kutatók egyhangú véleménye szerint nem csak a fizikai igényeit elégítette ki. A ház sokkal több, mint oltalom az időjárás viszontagságai ellen: a lelki egészségnek és a társas biztonságérzetnek is előfeltétele. A legfontosabb ilyen irányú kutatások olyan kultúrákban zajlottak, ahol még ma is szinte kőkorszaki viszonyok között élnek az emberek. Hermann Schiefenhövel Pápua Új-Guineában, más kutatók pedig Madagaszkáron és a világ több táján jutottak arra a felismerésre, hogy az otthonteremtés ősi szükségletei mindig ugyanarra a megoldási mintára találnak:

1. A ház legfontosabb jellemzője, hogy általa az ember létrehozza saját étletterét, amely kellő oltalmat biztosít ahhoz, hogy utódait nemzőképes korukig fel tudja nevelni.

2. Egy jó házban lennie kell egy legalább 8 m² nagyságú személyes életternek.

3. Legyen hely a társasági kapcsolatok létesítésére, azaz legyen „nappali”, aminek meglepő módon kisebbnek kell lennie, mint 8 m². Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a legszebb családi ünnepeket a konyhában tartjuk és nem a nappaliban, vagy hogy a folyosón lévő szűk térben sokkal több időt töltünk búcsúzkodáskor, mint amennyit valójában szükséges lenne.

4. Egy jó ház körül legyenek növények, és lehetőleg legyen kapcsolata a talajjal. Minden ember fitofil, azaz szüksége van növényekre.

5. A tervezésben vagy az építésben való részvétel erős érzelmi kötődést hoz létre, így lehetőséget teremt az épülettel való azonosulásra.

6. A ház formájának és építési módjának regionális vagy népi sajátosságokat kell tükröznie, ami kulturális hovatartozásáról tanúskodik.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy egy ház nem pusztán kognitív, racionális, műszaki építmény, hanem erősen érzelmi meghatározottságú dolog, „az emberi személyiség kiteljesedését jeleníti meg”. Az evolúció több évezredes folyamatában a házépítés vágya és a minden emberben ott rejlő házépítő képesség mutatja, hogy a ház birtoklásában mennyire mély emberi szükséglet fejeződik ki.

Amikor Hermann Schiefenhövel előadását hallgattam új-guineai munkájáról, az a furcsa érzésem támadt, mintha nem is a pápuákról beszélne, hanem a stuttgart-stammheimi ifjúsági ház építéséről, ahol éppen akkoriban majd 300 napon keresztül a fiatalokat segitettem, hogy az épületet maguk felépíthessék.

Akkoriban mondta rólam Peter Blundell Jones, hogy én vagyok a legízleltelebb (the most tasteless) építész, akivel valaha is találkozott, amin természetesen nagyon felháborodtam, és arra kértem, beszéljünk meg a dolgot. Ő így válaszolt:

„Voltaképpen mit akarsz te? Ez a legnagyobb dicséret, hisz az ízlés – az angolban taste – egyáltalán nem valami autentikus dolog. Az ízlést mindig egy bizonyos társadalmi réteg közvetíti. A hatéves kisfiú, aki ott a kávézóban átölelte a dinoszauruszlábat, és azt mondta, ez olyan szép, hogy legszívesebben hazavinné, azt bizonyítja: ez a ház azokat is megszólítja, akik még ízlésük külső tényező hatására való kiformalódása előtt a szó legjobb értelmében képesek »megragadni«.”

Nem csak a német nyelv fejezi ezt ki, mert nálunk az érzékek fogalom szerinti értelmezése, az érzékek tapasztalati világa – ahogy Kükelhaus nevezte – különösen jól megjegyezhető, például a kézhez köthető, gondoljunk csak a felfog és megragad szavakra (greifen/fassen = fogni, begreifen/erfassen = felfogni, megragadni). Az ember mindenekelőtt érzékelve fogja fel a világot, a legtágabb értelemben; környezetét legelőször mindig azáltal ismeri meg, hogy megismeri. Különösen elmondható ez a házról is.

Ami az emberré válást illeti, a tudósok egyetértenek abban, hogy az agytérfogat növekedése csak azután vált szükségessé, miután a kéz – a szembefordítható hüvelykujj révén – univerzális fogószerszámmá vált. Ez

meghökkenítő módon azt jelenti, hogy nem az agy képességei eredményezték az ügyesebb kéz kifejlődését, hanem fordítva, a kéz ügyessége idézte elő a nagyobb agyi teljesítményt. Ezzel kapcsolatban rendkívül érdekes olvasmány Robert T. Wilson neurológus könyve, *A kéz*. A szociológus Pohlmann egy rádióesszéjében a kisgyermek érzékeinek, különösen a tapintásnak a fejlődéséről beszél lenyűgözően és minden kisgyerekes apa számára roppant érzékletesen.

Nekünk, építészeknek ez főleg azért fontos, mert – mint írja – a gyermek látása viszonylag későn fejlődik ki, a világgal először más érzékei útján ismerkedik: főleg a tapintás meg az ízlelés útján – azaz sok mindent felfog, mielőtt látta volna. A kisgyermek máris többet tud a világról, mintha csak a szeme által ismerkedhetett volna vele: tud az ízekről, a szagokról, a keménységről, hidegségről, melegségről, szerkezetről és sok minden másról, mondhatni: az alma, a szőr, a bőr, a fémkanál természetéről. Mindezeket a tulajdonságokat az agy összekapcsolja és összképként raktározza el.

Mivel a szem nemcsak a szép megjelenést látja, a pusztán esztétikai okokból választott anyag embertelen oldalait is érzékeli, más szóval: némelyik házat egyáltalán nem kell kézzel érintenünk ahhoz, hogy meggyőződjünk róla, nem tetszik. Modern épületeink „érzéketlensége” a modern társadalom lelki sorvadását (Konrad Lorenz) és elszegényedését fejezi ki.

Az építészet számomra minden, csak nem merev térszerkezet, soha nem egyértelmű, soha nem olyan, mint amilyenek az építészeti szakcikkek mutatják: emberek nélkülinek, sőt újabban már bútorozatlannak is. Az építészet mindenkor új és egyszeri, mindenki másként és az időben éli meg: éjjel és nappal, télen és nyáron, esőben vagy napsütésben, fáradtan vagy éberem, boldogan vagy szomorúan. Nyilvánvalóan semmi sem indokolja, hogy az élők építészete is olyan legyen, mint a halottaké.

Novalis az építészetet és a táncot a legmagasabb művészetek közé sorolta. Amikor ezt tette, a térbeli és időbeli élményre gondolhatott. Az építészetet a maga teljességében a fejünk mozgatásával, a testünk forogtatásával, a járásunk ritmusával élhetjük át. Talán akkor találunk vissza hozzá, hogyha komplexebben gondoljuk el a házakat, nem mint pusztán kétdimenziós síkok megfagyott, vékony, élettelen rétegeit. A tánc és az építészet nagyon közel állnak egymáshoz: emitt a test a téren át mozog az időben, amott az ember a térben mozog bizonyos időtartamban. A festészet és a szobrászat megfagyottabb, tehát befejezettebb művészetnek tekinthető.

Amikor mi, építészek azt hisszük, hogy nélkülünk építeni lehetetlen, súlyosan tévedünk. Sőt, hogy nélkülünk

sokszor jobb épület, azaz valóban embernek való, lakható környezet jöhet létre, azt az újabb építészeti lapokból találmra kiragadott fényképek alapján meggyőzően tudnánk bizonyítani, legalábbis az átlagpolgár számára.

Ezek a képek riasztóan tanúskodnak arról, hogy jelenlegi építészetünk (legalábbis ami az úgynevezett legújabb modern irányzatokat illeti) mennyire elszakadt a használók valóságos szükségleteitől, és gyakran mennyire pusztán esztétikai követelményeket vesz figyelembe, amelyeket – tévesen – gazdaságosnak vagy akár környezetbarátnak mondanak. Lakóépületek, kórházak, iskolák, óvodák, irodaházak és igazgatási épületek mind ugyanolyanok, mind túl szögletesek, túl hosszúak, túl simák, túl monotonok, túl jelentőségteljesek és pöffeszkedők. Günther Behnisch ezt nevezi nem-demokratikus építészetnek, és régóta követel több teret a tökéletlenségnek, a játékoságnak, az emberinek.

Ezzel nem akarom azt mondani, hogy a redukció és az új egyszerűség legkiválóbb művelői, például Peter Zumthor vagy a Herzog & de Meuron ne cáfolnának rá erre egyes kivételesen komplex és semmiképpen sem egysíkú épületeikkel. Követőik, másolóik meg a másolóik másolói azonban az új egyszerűséget új együgyűséggé silányítják. Hugo

Küchelhaus és Alexander Mitscherlich már korán figyelemztették a hatvanas évek lelketlen építészetének veszélyeire, óvtak a monoton városoktól és az ablaktalan iskoláktól, a túlnálul egyszerű koncepcióktól, amelyek mindig és mindenre egysíkú receptet kínálnak megoldásul.

A világ azonban nem ilyen egyszerű, és az új médiák ellenére egyre sokrétűbb lesz. Ehhez még az az ijesztő tény is társul, hogy az emberek érzékei mindinkább el-sorvadnak a számítógép és a tv képernyője előtt, ahol a kétdimenziós képet bámulva már semmi nem készlet cselekvésre, ahol a világot már csak másod-harmadkézből kapjuk, és ahol egyrészt sem az erkölcsi érzék, sem a felelősségérzet, sem pedig a valós érzékenység, az emberekben rejlő potenciál eredménye nem élhető meg. Modern épületeink és városaink legtöbbször már a mai igényeknek sem felelnek meg, az új feltételek között felnövekvő új nemzedékek számára pedig még inkább alkalmatlanok lesznek.

Izgalmas, változatos élményterekre van szükség, melyek egyrészt aktív részvétellel ösztönzik az embert, másrészt pedig az otthon iránti szükségletet mind fizikailag, mind pszichológiai és társadalmi értelemben a legmélyebben kielégítik. A jó házra és jó városra jellemző szabályokat Christopher Alexander fogalmazta meg életművében, különösképpen a *Pattern Language*-ben. Ezek a szabályok nagyrészt ma is érvényesek, minden építésznek jó olvasmányul szolgálhatnak.

Most megint csak szinte taláalomra mutatok példakéteket képeket szervesen növekvő történelmi városokról, amelyek mindig és mindenkor igazolják Alexander szabályait, a viselkedéskutatók és Alexander Mitscherlich meg Hugo Küchelhaus felismeréseit Trondheimtől Stockholmon át Lisszabonig, Honkongtól az Egyesült Államokig, Afrikától Dél-Amerikáig. A felismerés bámulatosan egyszerű: egy város nem attól lesz emberszabású, hogy az egyes épületek építészetileg tökéletesek, hanem attól az élő, demokratikus sokszínűségtől, amely éppenséggel tökéletlen elemek együtteséből bontakozik ki. Ki ne ismerné az érzést, amikor valahol egy városban igazán jól érezzük magunkat, majd építészejjel gondolkozva elkezdünk kényyszeresen jó házakat keresni, és gyakran kiderül, hogy egyetlen igazán jó épületet sem találunk. Vagy ennek ellenkezője, amikor egy-egy építészeti díjjal kitüntetett alkotás ijesztően ráterpeszkedik a környezetére.

Háznak és városnak egyaránt szüksége van egyéniségre, hisz egyéniségek lakják őket – érdemes hát megvizsgálni, hogy milyen egy jó ház vagy akár egy jó város. Heinrich Zille úgy gondolta, hogy egy embert egy lakással éppúgy agyon lehet ütni, mint egy fejszével, és ez éppúgy elmond-

ható az iskolák és gyerekek vonatkozásában is. A manapság díjazott, sokat publikált épületek sokszor botrányosak: egy silányan összetákolt, megnyomorított esztétika diadala, amely minden érzékeny embert fájóan sért.

Pszichológusok, szociológusok és pedagógusok, mind azok, akik emberekkel és az emberi érzésekkel foglalkoznak, jól tudják, hogy az elégedett élet és a motivált tanulás alapvető feltétele az inspiráló, érdekes környezet.

Az építészeti szaklapokban manapság szinte élvezettel áradoznak a gazdasági válság által kikényszerített szoros költségvetésről, ami az iskolákat különösen sújtja, és kijelentik, hogy ez csak jót tesz az építészetnek. Íme egy részlet a *Bauwelt* 2000/10. számából:

„Iskolapéldák. Az élet keményedik. Az iskolaépületek is. Lejárt a játékosság, a puhaság, az iskola mint élményt adó játszótér ideje – mindez egyre inkább átkerül a virtuális világba. A valóság a letisztult tömeget, a gyakorlatias alaprajzot részesíti előnyben. Ez nem utolsósorban a szűk pénzügyi lehetőségekből következik. Ám a kényeszerű takarékoskodás fegyelemre is szorít – ami az építészetnek okvetlenül a javára válik.”

A cikkhez tartozó képek tanúsítják, milyen hanyagul siklanak itt át az ilyen folyóiratokban természetesen soha be nem mutatott tulajdonképpen használók valódi szükségletei fölött. Az építészeknek már sokszor a szemére hányták azt, hogy elefántcsonttoronyban csücsülnek: az építészeti pályázatokat építészek bírálják el, ők döntenek az építészeti díjakról, ők adják ki az építészeti lapokat, s mindezek által valóságos titkos társaságot alkotnak, amelynek megnyilatkozásait a kívülállók alig értik. Példának álljon itt az „Emberhez méltó építészet” első díjának indoklása:

Cuerpo Humano 2: „A pályázatiírónak példaadóan sikerült a városépítészeti kontextushoz igazodnia, és azt egyúttal meglepően át is értelmeznie. Az ortogonális alapszterhez viszonyított könnyed, 7 fokos elforgatást ügyesen inszcenálja az egyszerű kocka alakú struktúrával, amit a fal és a tető anyagainak redukált egységessége is fokoz. Minimalista és radikális megoldás az egyetlen fal méretű nyílás, amely egyszerre szolgálja a megközelítés, a bevilágítás és a természetes szellőztetés céljait, valamint keretezi a déli városrészre nyíló kilátást. A délre néző nyílás egyúttal a passzív napenergia-nyerés céljait is szolgálja, ami az egész épület újrahasznosíthatóságával együtt ökológiailag pozitívan értékelhető. A programnyilatkozat egyedüli díszítőelemként a környezet pirosát és a Pizza Hut céglogót javasolja. A redukcionista alapmagatartás ellenére a terv öntudatosan modern, sőt jövőbe mutató építészet: »sérti« a tiszta mű-mivoltot, láthatóvá teszi az

építési folyamatot, meghagyja a nyers bontási vonalat a panorámaablak nyugati felén. Mindezek révén az épület-együttes egyszerre emberi léttér és hozzájárulás a város-építészeti kultúrájához, röviden: ÉPÍTÉSKULTÚRA.”

Kommentárnak szánták, de telitalálat: ekkora szakadéktátony építés és felhasználó között.

A házaknak és a városoknak azonban éppúgy szükségük van a sokféleségre, mint az embernek. Csak az egyéniesítés adja meg azt, ami egyetértést, megértést, a házakkal való szeretetteljes kapcsolatot megteremt, a vandalizmust pedig korlátozza vagy teljesen kiküszöböli. A gelsenkirchen-bismarcki evangélikus iskolánál elejétől fogva az volt a törekvésünk, hogy a gyerekek igényeinek ismeretében építsünk, ugyanakkor tudatában legyünk a megépített világ értékének. Tudatosan kerülöm itt az építészet szó használatát, mert ahogyan Walter Segal fogalmazott, az építés több mint pusztán építészet.

Az evangélikus iskola példáján szeretném bemutatni irodánk egy olyan próbálkozását, ahol a fentiek ismeretében egy iskola a tanulás és az élet tereként valósult meg. A gelsenkirchen-bismarcki evangélikus iskola építésére 1993-ban írták ki a meghívásos nemzetközi építészeti pályázatot. Az evangélikus egyház az Emscher Park Nemzetközi Építészeti Kiállítással és Gelsenkirchen városával karöltve igényes programot hirdetett meg: egy strukturális válságtól szenvedő városrészbe – ahol mind a külföldiek, mind pedig a munkanélküliek számaránya 30-30% fölött van – kell egy multikulturális iskolát tervezni, egyebek között szigorúan eleget téve a környezetvédelmi feltételeknek is.

Pályázatunk, amelyben azt írtuk le, hogy az iskolát úgy alakítanánk ki, mint egy kis várost, a tanulókat pedig a lehető legnagyobb mértékben bevonnánk a tervezésbe és részben az építési fázisba is, első díjas lett.

Az iskola egy kis város, piactérből és utcákból áll. A bejáratnál áll a városháza, mint a város nyitóeleme, mellette a könyvtár, utána a kápolna és az önkormányzat (igazgatóság). A másik oldalon a vendéglő (menza), utána a nagy piactéren a színház, előtte – kislevelű feketeolajfák alatt – az újságárus és az utcai kávézó, ezután a mozi (labor) következik, majd a gyógyszertár (kémia), a laboratórium (labor), a műterem (művészet), majd tovább az északi ajtón át kijutunk a műhelyudvarra, melyet háromnegyed kör alakban a műhelyek öveznek.

Irodánk tíz építész dolgozott önállóan egy-egy épület tervein, részben egymással, részben egymás ellen, nagyon lelkesen és minden esetben a tervezés minden fázisáért közvetlen és kizárólagos felelősséget vállalva.

A mellékutcákban található aztán hat sorháztelek, mindegyiken egy-egy osztályépület, melyek egy-egy év-folyam öt osztályának egyedi terveit foglalják magukban. Minden osztály a képzés teljes időtartamára a saját házában marad. Nem a tanulók váltanak osztálytermet, hanem az osztálytermek számozást. Az utóbbi öt év alatt minden évben újabb és újabb ilyen blokk épült hozzá az előzőhöz a diákok segítségével, bámulatos hatású közös munka eredményeként.

A vezetésem alatt minden építész egy-egy osztályért felelt, és minden szakaszban 1:10 léptékben modellezték meg a megálmodott osztálytermet. Az építészeti kialakítás sokszínűsége szándékolt, azonban el kell ismerni, nem mindenhol tökéletes, de pont a tökéletlenségei miatt emlékeztet a szervesen fejlődött városokra.

Úgy gondoljuk, hogy megérte minden egyes résztvevő kemény munkája. Az épületet bejárva el is felejtjük, hogy egy iskolában vagyunk, sok látogató kérdezi a látogatása végén, hogy „Hát akkor hol is kezdődik az iskola?” – holt már bejárták az egészet.

Összegezve mindezt: a háznak és városnak – mint emberi lélettereknek – attraktívnak, érdekfeszítőnek kell lennie. Inkább legyen sokoldalú és részletes, mint átlátható, tiszta, domináns. A homo ludensnek sokkal inkább szüksége van a kalandra, mint a rendre és fegyelemre.

Jó házak és városok additív módon, több apró elem-ből kell hogy létrejöjjenek, nem valamely nagy forma feldarabolásából. A nagyra nőtt városok meglepően jól ellenállnak az építészeti izléstiktatúrájának, főleg amióta a városképen hirdetőablak, sőt újabban akár 14 emelet magas óriásplakátok formájában eluralkodnak a reklámok, mindig aktuális reklámruhába öltöztetve a várost – mint azt, mondjuk Mexikóváros példázza. Ám Reutlingenben a városron keresztülhajtva felvett fényképsorozaton sem akadnak igazán „jó házak”, viszont annál inkább látszanak az elégedett arcok.

A kérdés tehát, hogy mennyi építészetre van szüksége az embernek, továbbra is nyitva maradt. Arra a kérdésre viszont, hogy mennyi emberre van szüksége az építészetnek, valószínűleg megkaptuk a választ.

Eredetileg ezt a címet szerettem volna adni cikkemnek: „Mennyi építészetet visel el az ember?” Meggyőződésem, hogy nekünk, építészeknek vigyáznunk kell, nehogy túlterheljük az embereket, akiknek építünk. Így maradunk számukra hiteles és megbízható partnerek a jövő építési projektjeihez is.